

Artikel: De Pieterskerk in Leiden

In juli 2025 mocht ik (Birgit) samen met Arthur van Wijk (NIAG) een bezoek brengen aan de Pieterskerk in Leiden. We waren uitgenodigd door Sebastiaan Lagendaal, directeur-bestuurder van de Stichting Pieterskerk in Leiden. Hans en ik zijn onder de indruk van de Pieterskerk en van de plannen van de Stichting en grijpen de kans om onze indrukken met onze lezers te delen!

De ligging van de Pieterskerk in het centrum van Leiden (foto: Scholten)

[Lees hier verder over de Pieterskerk in Leiden](#)

Zoals de lezers van onze Nieuwsbrief gewend zijn, beschrijven wij ook dit bijzondere historische gebouw weer langs de verschillende 'S-en': de zes fysieke 'S-En' uit het gedachtegoed van 'How Buildings Learn' van Stewart Brand: Site, Structure, Skin, Spaceplan, Services en Stuff. En de door de werkgroep 'Erfgoed Verandert Mee' toegevoegde 'S-en': Surroundings, Story, Sense, Stakeholders, Sustainability, Solvability.

Site

De Pieterskerk is een van de belangrijkste gebouwen in Leiden. De kerk ligt centraal in de historische binnenstad, in de Pieterswijk, een gebied met veel historische straatjes en pleinen. Het is een gotisch kerkgebouw met een lange en bewogen geschiedenis: De oorsprong ligt vermoedelijk in 1121, toen op deze locatie een kapel voor de graven van Holland werd gebouwd, die gewijd was aan de heiligen Petrus en Paulus. Nadat het grafelijk hof in 1268 naar 's-Gravenhage verhuisde, verloor de kapel haar hofkerkfunctie en werd zij parochiekerk voor de

stad. De groei van Leiden en haar parochie maakte al vroeg uitbreiding noodzakelijk: In de veertiende eeuw verrees een grotere kerk met een imposante rond de 100 meter hoge toren, die door schippers op zee als baken werd gebruikt. Vanaf 1390 begon een nieuwe, nog ambitieuzere bouwphase: de geleidelijke vervanging van de bestaande kerk door het gotische gebouw dat we vandaag kennen. De bouw duurde ongeveer 180 jaar, in verschillende fasen en onder leiding van verschillende bouwmeesters: Eerst werd een nieuw koor gebouwd (om het bestaande koor heen, zodat de kerkdiensten konden doorgaan). Daarna volgden het schip en de zijbeuken, die in de loop van de vijftiende eeuw verder werden verbreed.

De Pieterskerk aan het plein (foto: Pieterskerk)

Een dramatisch moment in de geschiedenis van de Pieterskerk vond plaats in 1512, toen de hoge toren instortte. In plaats van herbouw koos men voor een ingrijpende aanpassing van het kerkgebouw: het schip werd verlengd tot de huidige westgevel en bestaande bouwdelen werden hergebruikt. In de huidige situatie bevindt zich aan de westkant van het kerkgebouw het Pieterskerkplein, dat tot halverwege de 17e eeuw in gebruik was als begraafplaats. De ingang tot het kerkgebouw bevindt zich aan de zuidkant: Bezoekers komen hier terecht in een café, het Pieterskerkcafé, waar zij kaartjes voor het bezoek aan de kerk kunnen kopen.

Structure

De Pieterskerk is een laatgotische hallenkerk, waarbij de zijbeuken ongeveer even hoog zijn als het middenschip. In de buitenmuren zijn grote vensters opgenomen. Dit is mogelijk dankzij de dragende skeletconstructie met natuurstenen pijlers en bogen, en de zware steunberen, die de zijdelijke druk van de hoge gewelven opvangen. De hoge, stijlvolle zadeldaken hebben historische houtconstructies, die de enorme ruimte overkappen.

Het interieur van de Pieterskerk met de natuurstenen pijlers en bogen (foto: Pieterskerk)

Skin

De Pieterskerk in Leiden is een van de belangrijkste voorbeelden van natuursteenarchitectuur in Nederland. In hun artikel *'Natuursteen aan de Pieterskerk in Leiden'* (2008) geven Nijland en Van Hees een overzicht van het gebruik van natuursteen aan het kerkgebouw door de eeuwen heen, met aandacht voor herkomst, eigenschappen, verwerking en vervanging. De oudste natuursteenresten dateren volgens hen vermoedelijk uit de grafelijke kapel uit 1121. Deze resten bevinden zich onder het schip en kwamen bij archeologisch onderzoek aan het licht. Het betreft waarschijnlijk een gelaagde zandsteen, mogelijk kolenzandsteen, die ook door de Romeinen in funderingen werd toegepast. Het beeld van het verdere natuursteengebruik is fragmentarisch, doordat veel steen in latere bouwfasen en restauraties is vervangen en schriftelijke bronnen onvolledig zijn. Vanaf de late middeleeuwen werd bij uitbreidingen van de Pieterskerk op grotere schaal gebruikgemaakt van geïmporteerde natuursteen. Opvallend is het gebruik van witte Belgische kalksteen voor het transept. Daarnaast zijn verschillende zandsteensoorten toegepast, waaronder Bentheimer zandsteen, die vaak werd gebruikt vanwege de goede verwerkbaarheid en beschikbaarheid via watertransport. Nijland en van Hees beschrijven ook hoe de eigenschappen van de verschillende steensoorten bepalend zijn voor hun

verweringsgedrag: Factoren zoals porositeit, samenstelling, detaillering en blootstelling aan weersinvloeden spelen hierbij een belangrijke rol. Schadebeelden zoals afschilfering, zoutkristallisatie en verwerking van het oppervlak komen volgens hen bij de Pieterskerk op meerdere plaatsen voor.

De daken van de Pieterskerk zijn bedekt met leien.

Nadat in 1512 de hoge kerktoeren instortte werd de westgevel in 1521 herbouwd. Hierbij werden stenen van een andere kerk, de Hooglandse kerk, hergebruikt.

De oorspronkelijke glas-in-loodramen van de Pieterskerk in Leiden, daterend uit de bouwperiode tussen 1390 en 1565, zijn al in de 16^e en 17^e eeuw grotendeels vervangen door blank glas, de resterende glas-in-loodramen gingen verloren tijdens de kruitramp in 1807. In de gevels bevinden zich hoge, spitsboogvormige ramen, die kenmerkend zijn voor de gotische bouwstijl. De vensters zijn verdeeld door stenen stijlen en maaswerk, waardoor zij een sierlijke uitstraling hebben. Omdat door de grote vensters veel daglicht de kerk binnenstroomt, is de kerkzaal overdag opvallend licht.

Een van de vensterpartijen uit 1807 (foto: Burgy)

Spaceplan

De plattegrond van de Pieterskerk heeft een kruisvormige plattegrond, bestaande uit een langgerekt schip, een dwarsschip ('transept') en een diep op het oosten gericht koor met omgang. Het schip van de Pieterskerk is driebeukig: een hoge middenbeuk en aan de noord- en zuidzijde zijbeuken die (nagenoeg) even hoog zijn als het middenschip. Vanwege de hoge zijbeuken heeft de verticale opbouw (de 'opstand') van de Pieterskerk, niet de kenmerken van een basiliek. Daarom is de Pieterskerk geen kruisbasiliek maar een 'hallenkerk'.

In de kruising van het schip en het transept lag oorspronkelijk de basis van de hoge toren, die in 1512 is ingestort en niet is herbouwd. Daardoor lijkt de kruising nu open en ruimtelijk.

Aan de oostzijde bevindt zich het koor met omgang. Het koor is even breed als de middenbeuk en de kooromgang maakt het mogelijk om rond het koor te lopen, ook dit is een typisch gotisch element.

De kruisvormige plattegrond van de Pieterskerk (foto: Scholten)

Services

Tijdens grote restauraties zijn nieuwe installaties in het kerkgebouw aangebracht. Onder de zerkenvloer in het schip ligt vloerverwarming die al tijdens de restauratie in de jaren '70 is aangelegd. Onder de vloerroosters bevinden zich fancoils. In het koor zijn radiatoren opgesteld.

Werkzaamheden aan de zerken (foto: Burgy)

Stuff

De 'Stuff' zijn losse, verplaatsbare en gebruiksgebonden elementen, dus alles wat niet vast onderdeel is van het gebouw, maar wél bepalend is voor het gebruik en de beleving. Voor de Pieterskerk in de huidige functie horen hier bijvoorbeeld de podia, stoelen, tafels en overige inrichting bij, maar ook audiovisuele apparatuur en decoraties die gebruikt worden tijdens evenementen. De 'stuff' is tijdelijk, functioneel en wisselend en wordt door de stichting ingehuurd bij vaste leveranciers en na afloop van de evenementen weer verwijderd. De 'stuff' heeft geen historische waarde en is reversibel, dat betekent er wordt geen schade toegevoegd aan de erfgoedwaarden in de kerk.

De Pieterskerk als galerie (foto: Sebastiaan Lagendaal)

Surroundings

De omgeving van de Pieterskerk is nauw verweven met de Universiteit Leiden: diverse academische gebouwen bevinden zich op loopafstand van de kerk. Door de historische traditie en de nog steeds in de kerk plaatsvindende academische evenementen, is het kerkgebouw niet alleen fysiek maar ook cultureel nauw verbonden met universiteit: de geschiedenis van de stad Leiden, de academische traditie en collectieve rituelen komen hier samen. De Universiteit Leiden is in 1575 opgericht in de Pieterskerk, dit was een cadeau van Willem van Oranje aan de inwoners van Leiden als dank voor hun heldhaftige verzet tegen de Spaanse bezetting. De Universiteit is dus letterlijk 'geboren' in de Pieterskerk, vandaar dat ook elk jaar de Dies Natalis in de kerk plaats vindt.

Story

De Pieterskerk was geen kloosterkerk van een religieuze orde, maar was de eerste parochiekerk van de stad. De bouwgeschiedenis van de Pieterskerk is uitvoering gedocumenteerd in het boek '*De Pieterskerk in Leiden. Bouwgeschiedenis, Inrichting en Gedenktekens*' (Den Hartog en Veerman, 2011). Het gaat te ver om in dit artikel de hele geschiedenis te beschrijven, maar voor de liefhebbers willen we erop wijzen dat het boek online beschikbaar is op de site van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.cultureelerfgoed.nl/documenten/2011/01/01/de-pieterskerk-in-leiden-bouwgeschiedenis-inrichting-en-gedenktekens

Wie zich in de geschiedenis van de Pieterskerk verdiept, ontdekt dat het kerkgebouw gedurende zijn lange geschiedenis belangrijke functies in Leiden vervulde, niet alleen vanwege de religieuze functie, maar ook als een plek voor plechtige bijeenkomsten en als een icoongebouw in de stad.

Een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van het kerkgebouw was de kruitramp die in 1807 in Leiden plaats vond: Een schip dat ongeveer 37.000 ponden buskruit aan boord had lag aangemeerd in een gracht in het centrum van Leiden. Door een brand die in een dichtbij gelegen schuur ontstond, ontplofte de volledige lading van het schip. Bij de kruitramp kwamen circa 150 mensen om het leven, raakten circa 220 woningen verwoest en ook in de iets verdere omgeving sprongen ramen en werden daken en gevels van gebouwen beschadigd. Bij de Pieterskerk gingen door de heftige explosie de historische glas-in-loodramen die op dat moment nog aanwezig waren verloren. De ramen die in de huidige situatie in de kerk zijn dateren uit 1807 en zijn allemaal voorzien van blank glas.

Sinds 1971 is de Pieterskerk niet meer in gebruik als kerk en werd overgedragen aan een particuliere stichting. Na deze overdracht werd de kerk tussen 1978 en 1982 ingrijpend gerestaureerd en wordt sindsdien verhuurd voor diverse evenementen, zoals concerten, congressen, tentamens en de opening van het academisch jaar, de Dies Natalis van de Universiteit Leiden en de herdenking van Leidens Ontzet. Sommige van deze evenementen vonden er al eeuwenlang plaats, ook toen de kerk nog een religieuze functie had. Bij aanvang van de restauratie was al duidelijk dat de historische zerkenvloer moest worden aangepakt. Er werd ervoor gekozen om het op dat moment aanwezige 19^e eeuwse bankenplan te verwijderen en vloerverwarming aan te leggen. De vloerverwarming werd onder de zerkenvloer aangelegd en de gerestaureerde zerken werden daarna, voor zover mogelijk, op hun oorspronkelijke positie terug geplaatst. Bijzonder om te weten is dat zich onder een van de zerken het graf bevindt van de ouders van Rembrandt.

Tussen 2001 en 2010 vond opnieuw een grote restauratie plaats. Volgens Den Hartog en Veerman was deze restauratie onlosmakelijk verbonden met intensief bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek. Zij zien deze laatste grote restauratie niet als een eindpunt, maar als een middel om het kerkgebouw en zijn lange geschiedenis beter te begrijpen.

Sense

De Pieterskerk is een ikoongebouw in Leiden. Ook al heeft de kerk tegenwoordig geen religieuze functie meer, toch is het gebouw publiek toegankelijk en vinden er veel bijzondere evenementen plaats, waar bezoekers mogelijk hun hele leven aan zullen denken. Voorbeelden zijn de eerder genoemde concerten en de plechtige bijeenkomsten van de Universiteit Leiden, maar er vinden ook talrijke recepties, diners en feesten plaats. Bij grote bijeenkomsten biedt de kerk ruimte voor maximaal 2.000 personen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het in Nederland verboden om het 'Wilhelmus' te zongen, maar in de Pieterskerk werd dit wel gedoogd. Dit leidde tot heel grote bezoekersaantallen: Er wordt verteld dat er in die tijd tot 4.000 bezoekers bij de kerkdiensten waren.

Tentamenopstelling in de Pieterskerk (foto: Sebastiaan Lagendaal)

We hebben geen onderzoek gedaan naar de emoties en de beleving van de bezoekers van de Pieterskerk, maar we kunnen ons voorstellen dat de grote monumentale kerkzaal, de rijke geschiedenis en de bijzondere evenementen diepe indruk maken op bezoekers met blijvende herinneringen en grote emotionele waarde.

Stakeholders

Bij de Pieterskerk in Leiden zijn diverse stakeholders betrokken. De grond waarop de kerk staat is nog steeds in eigendom van de Protestantse Gemeente, maar het gebouw is eigendom van een stichting, die zorgt voor beheer en exploitatie, de verhuur voor evenementen, onderhoud en restauraties en onderzoeken naar mogelijkheden voor verdere verduurzaming. De stichting vervult daarmee een rol als een soort ‘regisseur’.

De Universiteit Leiden is historisch én actueel sterk verbonden en is daarmee een belangrijke gebruiker en institutionele stakeholder. Ook de culturele sector behoort tot de vaste gebruikers, zoals orkesten en groepen die een cultureel programma in het kerkgebouw verzorgen.

Daarnaast zijn er natuurlijk de individuele bezoekers van evenementen, zoals concerten, congressen, tentamens, academische plechtigheden van de Universiteit Leiden en de herdenkingen van het Leidens Ontzet. Zij hebben eisen/wensen aan de ruimte, zoals een aangename temperatuur, een sfeervolle verlichting, goede catering, voldoende sanitaire ruimten etc.

De Gemeente Leiden is onder meer betrokken bij het kerkgebouw als erfgoedtoezichthouder en vergunningverlener en ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is als kennisinstituut (indirect) betrokken.

Om voor een goed verzorgde en sfeervolle beleving van de publieke evenementen te zorgen werkt de stichting samen met vaste partners, bijvoorbeeld voor de techniek en de catering tijdens evenementen.

Tenslotte zijn er architecten, adviseurs en uitvoerende partijen betrokken bij onderhouds-, restauratie- en verduurzamingsplannen.

Sustainability

Tijdens de grote restauratie tussen 2001 en 2010 werden de stenen gewelven van het schip geïsoleerd (met PIR-platen) en werden de ramen (uit 1807) voorzien van buitenvoorzetramen. Bij de ingangen bevinden zich tochtportalen. Ook is er een Gebouwbeheersysteem (GBS). Een groot verschil met andere kerkgebouwen in Nederland is het intensieve gebruik van de Pieterskerk: Omdat de Pieterskerk bijna dagelijks in gebruik is wordt er een hogere basistemperatuur (16 graden) aangehouden dan in kerken met een minder intensief gebruik. Voor de warmteopwekking maakt de kerk gebruik van twee VR-ketels uit 2007. Daarmee komen de ketels in de buurt van het einde van hun te verwachte levensduur en is het een logisch moment om na te denken over een duurzame warmteopwekking voor de toekomst. De verlichting bestaat al uitsluitend uit LED.

In 2021 nam de Pieterskerk, samen met acht andere iconische kerken in Nederland, deel aan de landelijke prijsvraag '*Sublieme schoonheid - Sublieme duurzaamheid*', geïnitieerd door Rijksbouwmeester Floris Alkemade. Er werd in het kader van deze prijsvraag geadviseerd om niet de hele kerk op een comfortabel niveau te verwarmen, maar het gebruik en het klimaat tijdelijk te organiseren, door de grote ruimte te compartimenteren met textiele, flexibele elementen. De stichting heeft niet voor deze aanpak gekozen, vanwege het intensieve gebruik en de wens om bezoeker juist de ervaring van de hele ruimte te willen bieden.

Ondertussen ging de stichting zelf op onderzoek uit naar mogelijkheden voor verdere verduurzaming en ontwikkelde onder meer het idee om de warmte die in de zomer in de hoge kap aanwezig is op te slaan in een warmte-koude-opslag en in de winter te gebruiken voor de verwarming. Een dergelijk concept is innovatief en alleen geschikt bij een intensief gebruik, maar dat is bij de Pieterskerk dus wel het geval. Op dit moment loopt een haalbaarheidsonderzoek dat door NIAG (Nederlandse Installatie Adviesgroep) wordt uitgevoerd. Voor dit onderzoek zijn in de winter van 2026-2026 diverse sensoren in de kap geplaatst. Mocht dit concept haalbaar zijn dan zullen ook de gewelven van de zijbeuken en het koor geïsoleerd moeten worden, om optimaal

gebruik te kunnen maken van de warmte in de kap. We volgen de uitkomsten van dit onderzoek met grote spanning!

Solvability

De Pieterskerk heeft geen religieuze functie meer, maar functioneert als seculier monument waarin diverse evenementen plaats vinden (zoals concerten, congressen, tentamens academische plechtigheden, herdenkingen, diners etc.). Het is een bijzondere, grote programmeerbare ruimte op een toplocatie in het centrum van Leiden, een belangrijke randvoorwaarde voor solvability. Door de sterke relatie met de Universiteit Leiden zijn een aantal evenementen en de bijbehorende inkomsten gegarandeerd. Het professionele beheer van de stichting zorgt ervoor dat de kerk op een passende manier intensief wordt gebruikt.

De 'solvability' hangt er voor de toekomst ook af van het vermogen zich aan te passen aan eventuele nieuwe eisen en wensen van gebruikers en het onder controle houden van de energiekosten. Hier zet het stichtingsbestuur al op in door het haalbaarheidsonderzoek voor een innovatief bij het gebruik passend duurzaamheidsconcept.